
 Arnold Suppan

Koroški Slovenci v 19. in 20. stoletju*

V zgodovino koroških Slovencev so se v preteklih dvesto letih daljnosežno vtisnili pojavi modernega nacionalizma: od objektivnih predpostavk v času prehoda od stanovsko agrarne družbe v novo meščansko industrijsko do subjektivnih pogojev identifikacije z večjo narodno skupino. Objektivne predpostavke in subjektivni pogoji nacionalizma pri koroških Slovencih pa pri tem niso bili statistični dejavniki, marveč so kot gibalne sile zgodovinskega napredka vedno znova prihajale na dan. V našem pregledu bomo zato zajeli obdobja od takoimenovanega narodnega preporoda, narodne agitacije in množičnega narodnega gibanja preko nasprotij okrog narodne države po prvi in drugi svetovni vojni do problemov narodne skupnosti v sedanjosti.¹

V tem pregledu je treba opozoriti na naslednje objektivne podmene:

1) zemljepisni položaj vzhodnoalpske koroške kotline, ki je v teku stoletij vedno bolj dobival funkcijo integrirajočega centralnega prostora.²

2) demografsko danost pred približno 140 leti in stalen, tako absoluten kot relativen, padec števila koroških Slovencev od ljudskega štetja 1880, ko so slovensko govoreči Korošci s 101.874 prebivalci tvorili 29,7% tedanjega prebivalstva dežele, do skupno 16.562 od tega 14.204 s slovenskim in 2.348 z »vindišarskim« občevalnim jezikom po ljudskem štetju 1981, kar je predstavljalo le še 3% prebivalstva dežele.³

3) učinek tehničnega in ekonomskega napredka, predvsem nastanek hitrejših prometnih zvez z izgradnjo železnice od šestdesetih let preteklega stoletja, prehod od kmečko drobnoobrnitškega gospodarstva k agrarnoindustrijskemu tržnemu gospodarstvu z začetki že pred 1. svetovno vojno, nato nadaljevanje v vojnem gospodarstvu v času nacionalsocializma, še posebej pa v splošnoavstrijski obnovi po 2. svetovni vojni.⁴

* Referat na simpoziju Europäischer Volksgruppentag v Celovcu 16. sept. 1989

¹ Theodor Schieder, Peter Burian (izd.) Sozialstrukturen und Organisation europäischer Nationalbewegungen, München, Wien 1971; Miroslav Horch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Praha 1968, Richard G. Plaschka, Arnold Suppan, Horst Haselsteiner, Zum Begriff des Nationalismus und zu seinen Strukturen in Südosteuropa, Österreichische Osthefte 20, 1978, str. 48-78.

² Herbert Paschinger, Kärnten. Eine geographische Landeskunde, Klagenfurt 1976, drugače Anton Melik, Slovenija I-II, Ljubljana 1935/36.

³ Bogo Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 117-248, Österreichische Volkszählung 1981. Hauptergebnisse Kärnten, Wien 1985.

⁴ Andreas Moritsch, Die gesellschaftlichen Voraussetzungen für die slowenische Nationalbewegung in Kärnten bis zum Ersten Weltkrieg, Das gemeinsame Kärnten - Skupna Koroška 9, Klagenfurt 1980, str. 44-55; Stefan Karner, Kärntens Wirtschaft 1938-1945. Unter besonderer Berücksichtigung der Rüstungsindustrie, Klagenfurt 1976, Raumplanungsgespräche Südkärnten, ed. Slowenisches Wissenschaftliches Insti-

4) razširitev in poglobitev izobraževalnega procesa od državnega šolskega zakona 1869, po državni pogodbi 1955 še posebej na ravni nižjega šolstva, izobraževalnega sistema v zvezi z razvojem množičnih občil od koledarjev in knjig za versko vzpodbudo, narodno političnih člankov in časopisov do radia in televizije v današnjem času.⁵

5) ustvarjanje novih družbenih plasti in medsebojnem učinkovanju tehnično ekonomske dinamike in razvoja izobrazbe. V razvoju družbene delitve dela so nastali: širša meščanska plast, industrijsko delavstvo, nova inteligenca, kar so bile za koroške Slovence seveda grupacije, ki so vplivale na močnejšo asimilatorsko dejavnost s strani nemško govoreče deželne večine.⁶

6) integracijsko delovanje danih političnih zvez: ob zamenjavi suverenosti s strani absolutnega, kasno se konstituirajočega vladanja na državni narod, so bile politične organizacije in pa demokratični proces bistveni element nacionalne integracije. Država je bila zainteresirana, da je bila za svoje davkoplačevalce tako socialna, ekonomska in kulturna kot tudi varnostna skupnost, poleg tega pa je nudila še okvir za razvoj nove socialne mobilnosti in nastanek novih političnih in gospodarskih elit moči. Država pa je delovala tudi centralizirajoče in to z upravo, sodstvom in vojsko, z gospodarskim obtokom, socialnimi institucijami, prometno mrežo, s pospeševanjem prevladujočega jezika v šolskem pouku, kot uradnega jezika oblasti, jezika obravnav na sodiščih, poveljevalnega jezika v vojski.⁷

Omenjeni dejavniki integracije v modernem gospodarstvu, družbi, kulturi in politiki so bili le deloma v prid procesu nacionalne integracije koroških Slovencev, ker je bil ta proces emancipacije v politiki, gospodarstvu, družbi in kulturi tiste nacionalne skupnosti, ki je bila v senci nemške, mogoče le v konkurenci z močnejšim nemškim meščanstvom in kmeti ter inteligenco. Ker so bile te sile tako v habsburški mnogonacionalni državi pred letom 1918 kot tudi v nemškoavstrijski narodni državi prevladujoče, je vedno znova obstojala nevarnost, da bi kvantitativno kot tudi kvalitativno večkrat šibkejše nemške družbene skupine privedle etnično skupnost koroških Slovencev v asimilacijski objem politično prevladujočega naroda. Ta nemško avstrijska skupnost je nudila večjo možnost za materialni dvig, višji življenjski standard, večjo varnost, večjo svobodo, ne nazadnje tudi večji socialni prestiž. Prav družbeno bolj mobilni del koroških Slovencev je bil izpostavljen takšni nevarnosti asimilacije, posebno tedaj, če je bil socialni vzpon možen le zunaj lastne skupnosti.⁸

tut, Wien 1977; Arnold Suppan, Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert, Wien 1983, str. 57 fb.

⁵ Peter Mensburger, Ausbildungsniveau und schulische Situation der Slowenen in Kärnten von 1848 bis 1978, Innsbrucker geographische Studien, Innsbruck 1979, str. 229-264, Rudolf Vouk, Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918, Celovec 1980, Lojze Ude, Zgodovina slovenskega pouka od 1869 do danes, Koroško vprašanje, Ljubljana 1976, str. 273-337.

⁶ Fran Zwitter, Koroško vprašanje, Ljubljana 1937; Suppan, Volksgruppen, str. 136 sl.

⁷ Karel W. Deutsch, Nationenbildung - Nationalstaat - Integration, Düsseldorf 1972, Ernst Bruckmüller, Sozialgeschichte Österreichs, Wien, München 1985, str. 413 sl.

⁸ Fran Zwitter, Etnične in družbene osnove koroškega vprašanja, Koroški plebiscit, Ljubljana 1970, str. 7-36, Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes, Ljubljana 1984.

Nasprotni efekt je bil možen samo v primeru že napredujočega nacionalnega samozavedanja ogrožene skupnosti: v krepitvi narodne zavesti na novo mobilizirane šibkejše etnične skupnosti, v togosti pri odklanjanju jezika in kulture vladajočega naroda. Ti pojavi zavesti nas vodijo k subjektivnim pogojem nacionalizma, torej k vprašanju o razvoju stališča čutiti se za integralni člen matične narodne skupnosti in se z njo identificirati. Celota etično-nravne predstave o vrednosti in nalogah integrirajoče se nacionalne skupnosti, njeno nacionalno samozavedanje, se je razvijala z vrsto kriterijev, predvsem kulturnih in fizičnih zvez:

1) zasidranje v jeziku: jezikovno narodni kriterij se je izkazal za odločilnega – tako kot v vsej vzhodni, srednji in jugovzhodni Evropi tudi v narodnem gibanju koroških Slovencev kot delu razvijajočega se slovenskega naroda. Po letu 1850 je prišlo do razdobja intenzivne skrbi za jezik in za razmah literarne produkcije. Da bi se eksaktno utrdil slovenski knjižni jezik, so že od konca 18. stol. izhajali slovarji in slovnice (npr. Oswalda Gutschmanna *Windische Sprachlehre*, Celovec 1777) kmalu se začne zbirati narodno blago kot n. pr. pravljice in ljudske pesmi, končno je začela Mohorjeva družba v Celovcu, ustanovljena 1852, tiskati in širiti »dobre knjige za ljudstvo v slovenščini«, kot je zapisal v predlogu kanonik Slomšek 1845.⁹

Lastni jezik je bil seveda vsekakor tudi vedno bolj znak za narodno pripadnost, nikakor pa ne več le sredstvo za komuniciranje, pač pa najbolj bistvena integrativna sila narodne skupnosti. Šele ta način gledanja na narod, tako z nemške kot tudi s slovenske strani, je sprožil stalna jezikovno-narodna nasprotja:

- glede na jezik pouka v šoli,
- glede jezika pridig v cerkvi, ter vodenja matrik,
- glede jezika uradov in sodišč,
- glede službenega jezika na železnici,
- glede jezika napisov in poimenovanja krajevnih imen.

Tu so imeli koroški Slovenci še drugo težavo, ker se njihovim duhovnikom in učiteljem ni posrečilo, da bi v slovenskem dialektu (ki so ga Nemci imenovali vindišarski) govorečim koroškim sodeželanom pojasnili pomen slovenskega knjižnega jezika za narodno integracijo. Vsekakor je bila tu odgovorna tudi pomanjkljiva slovenska jezikovna izobrazba v utrakvističnih ljudskih šolah.¹⁰

2) Zasidranje v verskem pogledu:

Religiozno stališče je bilo za razvoj slovenskega nacionalizma pomembno na dveh ravneh – kot kulturnoduhovni in kot politični element. Do izraza je prihajal tudi slovenski katolicizem – le občina Zagoriče je bila evangeličanska – in to v jeziku, pisavi, bogoslužju, sakralni umetnosti in teologiji in ta je skupaj s pravovernostjo in globoko zakoreninjeno pobožnostjo vplival na pogled na svet ter s tem tudi na podobo v vlogi

⁹ Miloš Rybař, *Die Bedeutung der Mohorjeva družba (Hermagoras-Gesellschaft) für das kulturelle Leben der Slowenen*, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 122 Jg., Wien 1985, str. 72.

¹⁰ Pleterski, *Narodna in politična zavest*, *passim*; Arnold Suppan, *Zwischen Assimilation und nationalpolitisches Emanzipation. Die Kärntner Slovenen vor und im Ersten Weltkrieg (1903–1918)*, *Österreichische Osthefte* 9, 1967, str. 345–360.

naroda. V katoliški cerkvi so koroški Slovenci imeli nedvomno ustanovo, ki je njihovo narodno posebnost najmočneje upoštevala. To se je v bistvu skladalo z dejstvom, da je duhovščina močno vplivala na slovensko vodstveno plast vse do 2. svetovne vojne, od župnika Urbana Jarnika v Šmartnem na Dholici, lavantinskega škofa Antona Martina Slomška in kanonika Andreja Einspielerja, ki je izdajal številne časnike, do monsignorja Valentina Podgorca, organizatorja združenstva in do deželno-zborskih poslancev Janeza Starca ter Vinka Poljanca. Podobno vlogo duhovščine je razumeti tudi iz dejstva, da se je slovenski duhovniški naraščaj brez težav rekrutiral iz družin malih kmetov, medtem, ko je na nemški strani antiklerikalna propaganda dokazljiva kot naraščajoča ovira. Tako se je ohranila slovenščina kot jezik v cerkvi vse do 20. stoletja tudi v celovški okolici in jo je škofijska sinoda 1972 še vedno ugotovila v 74 farah južne Koroške.¹¹

Globoko zakoreninjeni katolicizem pri koroških Slovencih je bil seveda vedno znova cilj napadov s strani proticerkvenih nemško liberalnih in nemškonacionalnih krogov, ki so razumevali vse nemško kot liberalno in napredno, slovensko pa kot klerikalno, konservativno in nazadnjaško. To je imelo negativne posledice za socialni prestiž Slovencev. Bistvena sprememba v zakoreninjenosti Slovencev v katolicizmu se je zgodila z drugo svetovno vojno, ko se je večji del posvetne inteligence pri koroških Slovencih začel približevati prokomunističnemu partizanskemu gibanju in se je 1945 organiziral v OF, kar je imelo za posledico ideološko cepitev slovenske inteligence in tudi negativne posledice za celotno narodno skupnost.¹²

3) Zasedranost v preteklost, v zgodovino, je predvsem temeljila v spominu na ceremonial na knežjem kamnu na Krnskem gradu, torej v ustoličevanju koroškega vojvode v slovenskem jeziku in pa v legendah o bojih s Turki, Francozi in v kmečkih uporih. Kljub temu niso imeli koroški Slovenci nobenih »velikih mož«, da bi jih heroizirali, imeli niso nobene izrazite sporočilne zavesti, nikakršnih posebnih političnih ciljev v prostorskem ali ideološkem oziru, pa tudi nobene profilirane podobe v sovražniku. V ospredju je bila vse do začetka 20. stoletja razmerje o zvestobi habsburški državi in njeni dinastiji, ki je temeljila na katoliško konservativni podlagi.

Ta zgodovinska podoba se je spremenila predvsem z doživetji med prvo svetovno vojno, v letih 1918–20 in pa 1938–45. Razen političnega preganjanja slovenskih duhovnikov in politikov med prvo svetovno vojno, kar je počela avstrijska politična oblast, je predvsem Abwehrkampf na južnem Koroškem med decembrom 1918 in junijem 1919, ki se je deloma odvijal kot državljanska vojna in so ga spremljale obojestranske represalije, ropanja in rekvizicije, prispeval k zastrupljanju narodnopolitičnega skupnega bivanja in to ne le med Slovenci in Nemci, ampak tudi med Slovenci in

¹¹ Valentin Inzko, *Zgodovina Slovencev, I. del: Od začetkov do 1918*, Celovec 1978; Valentin Podgorc, *Die Kärntner Slowenen in Vergangenheit und Gegenwart*, Klagenfurt 1937; Helmut Rumpfer, *Die Bedeutung der Klagenfurter Priesterseminars für die Ausbildung des slovenischen Klerus (1848–1920)*, Klagenfurt 1986; Vinzenz Zwitter, *Grundlagen der Versöhnung beider Diözesanvölker, Das gemeinsame Kärnten - Skupna Koroška 1*, Klagenfurt 1974, str. 21–23.

¹² Thomas Barker - Andreas Moritsch, *The Slovene Minority of Carinthia*, New York 1984, str. 219 ff; Hanns Haas - Karl Stuhlpfarrer, *Österreich und seine Slowenen*, Wien 1977, str. 93 sl.

»vindišarji«. Tudi obojestranska propaganda ob koroškem plebiscitu je ustvarila bogato paletu sovražnikov. Razklanost v zgodovinski podobi med koroško večino in manjšino se je še poglobila z nacistično zatiralsko politiko (izseljevanja, usmrtitve) in s partizansko vojno, kar so nova politična nasprotja za razmejitev 1945–49 ponovno zaostriala.¹³

4) Nacionalna motivacija in integracija: v čem je motivacija za konstituiranje narodne zavesti? Kaj je v okviru danih ali ustvarjenih predpostavk tisti vzrok, ki pripelje posameznika v skupino? Psihološki vidik je zakoreninjen v medsebojnem razmerju, ker nihče ne more delovati v družbi, v kateri ne vodi svojega lastnega ravnanja v njenih uspehih in ustreznih odmevih. Šele s to potrebo po samopotrjevanju in samouresničevanju postane razumljiva intenzivnost v nacionalnih nasprotjih in ustvari kontrapunkt med junaki in izdajalci.¹⁴

V izoblikovanju in dvigu narodne zavesti pri koroških Slovencih so bile katoliška cerkev, katoliško narodna društva in zadruga najmočnejše integrativne sile. Nasprotno pa je tehnološko-ekonomska modernizacija, socialna mobilnost, državna administracija, **deželna politika** ter utrakvistično šolstvo privedlo ne samo do povečane komunikacije z nemško govorečimi Korošci, pač pa tudi do družbenega vključevanja in podrejanja kot tudi do asimilacije. Kajti potek različne družbene modernizacije in mobilizacije je vsrkal veliko najbolj nadarjenih in sposobnih posameznikov iz njihove manjšinske skupnosti v mesta in trga, kjer je prevladovala nemška večina ali pa tiste veje gospodarstva, ki so jih vedno bolj nadzorovali nemški Korošci. To se recimo kaže pri boroveljskih puškarjih ali pa prevoznikih v spodnji Ziljski dolini, pri bogatih kmetih okrog Velikovca ter pri številnih slovenskih malih podjetjih kot so bili lesni trgovci, žage, gostilne, kramarji itd. Po prvi svetovni vojni so se **asimilacijske tendence** predvsem okrepile z rastočo industrijo in tujskim prometom, po drugi svetovni vojni pa tudi z množičnimi komunikacijskimi mediji kot sta radio in televizija. **Deželna politika je v povezavi s Heimatdienstom in Heimatbundom** te družbenopolitične težnje z usmerjeno subvencijsko in personalno politiko še pospeševala.¹⁵

Zato so narodnozavedni Slovenci, ki so bili zavezani katoliško konservativnemu slovenskemu nacionalizmu, vodili boj v dveh smereh: na eni strani proti nemško nacionalni prevladi v gospodarstvu, družbi, upravi in šolstvu, ki se je začela konec 19. stoletja in je do 1945 postala danost, na drugi strani pa proti domnevnim »nemškutarjem«, nemčurjem, proti poturčenim kristjanom, kot jih je pejorativno označil časnik *Mir*, torej proti »vindišarjem« ali »Nemcem prijaznim Slovencem«, kot jih je poimenovala nemška stran.

Ti »Nemcem prijazni Slovenci« so po letu 1870 nastopali za utrakvistično šolo, da bi se njihovi otroci bolje naučili nemščine, 1918/19 so se borili proti delitvi dežele,

¹³ Martin Wutte, *Kärntens Freiheitskampf*, Klagenfurt 1922, Weimar 1943, Klagenfurt 1985, *Kärntens Volksabstimmung 1920*, ed. Helmut Rumpfer, Klagenfurt 1981, Koroški plebiscit, ur. Janko Pleterski, Lojze Ude, Tone Zorn, Ljubljana 1970; Wilhelm Neuman, *Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918–1920*, Klagenfurt 1970, 1985.

¹⁴ Peter R. Hofstätter, *Gruppendynamik, Kritik der Massenpsychologie*, Reinbeck bei Hamburg 1957.

¹⁵ Suppan, *Assimilation, passim*; Haas, *Stuhlpfarrer, Österreich, passim*.

1920 glasovali za republiko Avstrijo, veljali od 1938 kot vindišarji za sposobne pone-mčenja (Eindeutschungsfähig) ter se 1945 priključili obema velikima strankama SPÖ in ÖVP. S tem so sprejeli prevlado nemške večine v deželi v politiki, gospodarstvu in kulturi ter podcenjevali zmožnosti in sposobnosti lastne narodne skupnosti. Nekateri so tudi verjeli, da so z asimilacijo tudi civilizacijsko naprednejši. Nemško govoreča stran je to podreditev sicer sprejela kot razumno pozitivno zadržanje v smislu enotnosti dežele, vendar pa v duši ni bila nikoli pripravljena formalno pravno, pa tudi ne smiselno sprejeti narodnostne pravice, kakor so bile zapisane v čl. 19. ustave iz 1867, manjšinskih pravic, ki jih je določala mirovna pogodba v Saint-Germainu 1919 in tudi ne čl. 7 državne pogodbe iz 1955. Narodno zavedni Slovenci, ki so na osnovi volilnih rezultatov od 1907 in pa ljudskih štetij do okrog 1960 predstavljali vedno samo nekaj več kot polovico vseh slovensko govorečih Korošcev, so prezrli nujnost, da bi se pomirili z nemškutarji oz. vindišarji, jih po eni strani nepremišljeno izenačili z renegati in narodnimi izdajalci, toda po drugi strani hoteli z njimi razpolagati n.pr. pri sklicevanju na številčno moč koroških Slovencev.¹⁶

Tako je nacionalna integracija vedno lahko zajela samo del koroških Slovencev, medtem ko je drugi del v hitrem družbeno političnem razvoju in v narodno politični polarizaciji v 60. in 70. letih 20. stoletja utonil v asimilaciji v večinskem narodu. Več kot 150 letni proces narodne motivacije in integracije koroških Slovencev je torej po eni strani privedel do bistvenega zmanjšanja narodne skupnosti, po drugi strani pa sta se s priključitvijo na moderne avstrijske gospodarske, socialne in izobraževalne strukture homogenost in nacionalna zavest sama različno dvignili. Pri tem je odigrala zvezna gimnazija za Slovence v Celovcu, ustanovljena 1957, posebno vlogo. Identifikacija z neko nacionalno skupino je vsekakor v času odprte družbe in zmanjšajočih se vezi vedno bolj odločitev v smislu francoskega filozofa Ernesta Renana, ki je že pred sto leti opredelil nacionalno opredelitev za »plébiscite de tous les jours«.¹⁷

II.

V drugem delu želim opozoriti na nekatere bistvene momente v razvoju koroških Slovencev od začetka 19. stoletja dalje:

- 1) na »Andeutungen über Kärntens Germanisierung« Urbana Jarnika iz leta 1826;
- 2) na pomen Mohorjeve družbe za kulturno življenje Slovencev;
- 3) na motive za zadržanje koroških Slovencev ob plebiscitu leta 1920;
- 4) na narodno in družbenopolitično odločitev koroških Slovencev leta 1945;
- 5) na problem utrakvističnega šolskega sistema.

¹⁶ Mir, 4.1. 1908; Josef Lukan, Franz Grafenauer (1860-1935), Volkstribun der Kärnten Slovenen, Klagenfurt 1927; Lojze Ude, Teorija o »vindišarjih«, Celovec 1956.

¹⁷ Ernest Renan, Qu'est-ce qu'une nation? Paris 1882, Gerald Stourzh, Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848-1918, Die Habsburger Monarchie 1848-1918, III/2, Wien 1980, str. 975-1206; Ralf Unkart - Gerold Glantschnig - Alfred Ogris, Zur Lage der Slowenen in Kärnten, Klagenfurt² 1984.

1. Pod naslovom »Aundeutungen über Kärntens Germanisierung,

ein philologisch-statistisches Versuch« je Ziljan, tedaj župnik v Šmartnu na Dholici, Urban Jarnik objavil ta odmeven članek v 16. letniku deželnega zgodovinskega časopisa Carinthia leta 1826. Tu nas manj zanimajo njegova filološka izvajanja in dokazovanja slovenskih imen za vode, gore, kraje, pokrajine, kmetije in domačije na Koroškem, pač pa mnogo bolj njegove trditve o začenjajoči se asimilaciji koroških Slovencev: »Mit unter die Ursachen fortschreitender Sprachumwandlung werden noch gerechnet werden müssen die häufigen Wanderungen. Man kann nach einer ungefähren Schätzung an 4000 Slowenische Individuen annehmen, welche jährlich, theils bleibend, theils wandernd und wiederkommend, auf Deutscher Seite sich befinden. Eine große Schule zur Erlernung Deutscher Sprache, der man bisher vielleicht zu wenig Aufmerksamkeit geschenkt hat, und die durch keine Stiftung, durch keinen Zwang, sondern durch den freien Willen des Volkes schon seit Jahrhunderten besteht. Gleich vor oder bald nach Ostern beginnt dieser stille Wanderzug der Windischen Jugend auf die Deutsche Seite, wo sie sich gewöhnlich als Hirten verdringen; darum bleibt auch der Sommerschulkurs in den Windischen Schulen schwach besucht, weil das Volk die praktische Übung in der Deutschen Sprache der Schule vorzieht ... «¹⁸

Nato Jarnik navaja še dodatni element asimilacije: »... Ganz besonders befördern die Germanisirung die Heirathen ..., da die Bräute gerne von nördlicheren Gegenden her geholet werden ...«. In nato k germanizaciji slovenske inteligence: »... Selbst Studierende sind bis zu Vollendung ihrer Studien schon ganz germanisirt und müssen, wenn sie Seelsorger oder Beamte des Volkes werden, die Muttersprache gewissermaßen neuerdings lernen; thun sie es nicht, so wirken sie wieder germanisirend auf's Volk, und beschleunigen das Ziel, welches die Natur langsamer würde herbeigeföhret haben ...«¹⁹

Svoja opažanja je Jarnik zelo realistično končal: »Die vortschreitende Germanisirung Kärntens ist ein Strom, der sich schon vor Jahrhunderten aus natürlichen Veranlassungen gebildet, und dem man, weil das Volk einmal aus altem Triebe diese Richtung genommen hat, nicht leicht Einhalt thun wird. Die Germanisirung befördert nicht so viel die Schulen, als vielmehr das vortgesetzte praktische Leben unter den Deutschen; diese Schule ist bei weitem die wirksamere, und von bleibenderen Folgen für die Aufnahme Deutscher Zunge. Die Tausende(n) wandernder, und darum ein großes Theil ihre Mutterprache verlernender, Individuen sind für das Fortleben der alten Slowenischen Landessprache weit gefährlicher, als die Tausende(n) von Schülern in den Landschulen.«

Toda – se je vprašal Urban Jarnik, ali naj si želimo, da bi moral slovenski jezik v deželi povsem izumreti? Na to je odgovoril v smislu zgodnje nacionalne romantike: »Das sie ein geistiges lebendiges Eigentum des Volkes ist, so würde ein solches Ver-

¹⁸ Urban Jarnik, Aundeutungen über Kärntens Germanisierung. Ein philologisch-statistischer Versuch, Carinthia 16, 1826, str. 57–60, 66–68, 74–76, 77–80, 82–83, 90–92, 94–96, 98–100, 101–104, 106–107, tukaj str. 59.

¹⁹ Jarnik, Aundeutungen, str. 59 sl.

langen schon die schuldige Schonung gegen dasselbe verletzen. Wäre es vorauszusehen, daß dadurch größere geistige und politische Vortheile dürften erzielet werden, so könnte man es in einer solchen prophetischen Ahnung zugeben; aber dieß wird schwerlich mit unumstößlichen Gründen erwiesen werden können, besonders da viele politische Gründe mehr für die Erhaltung als Verdrängung der Slowenischen Sprache sprechen.«²⁰

Če je bil podeželski župnik Urban Jarnik zlasti filolog, pesnik in zgodovinar, so mu med duhovniškimi stanom kmalu sledili prizadevni organizatorji, ki so začeli v 40 letih 19. stoletja graditi kulturno življenje koroških Slovencev. Za prvo generacijo slovenskih narodno zavednih duhovnikov je bil vzor na spodnjem Štajerskem rojeni Anton Martin Slomšek, ki je že okrog 1830 kot vodja semenišča lavantinske škofije v Št. Andražu v Labotski dolini vpeljal tečaj slovenščine, iz katerega sta med drugim izšla tudi narodni agitator Matija Majar – Ziljski in kasnejši snovatelj časnikov in društev Andrej Einspieler.²¹

2. Pomen Mohorjeve družbe za kulturno življenje koroških Slovencev

Že omenjeni Slomšek, kasnejši lavantinski škof, je že 1835 v Celovcu objavil poziv duhovnikom in učiteljem, kot tudi prijateljem mladine in šole, naj ustanovijo slovensko založbo; deset let kasneje se je kot kanonik obrnil na ilirsko deželno upravno oblastvo v Ljubljani z željo naj dovoli ustanovitev založniške družbe, ki bi izdajala za ljudstvo dobre knjige v slovenščini. Pristojni predsednik študijske komisije je bil bolj za knjige v nemščini in je prošnjo zavrnil. Metternichov režim se je bal podpreti vzkljijajoča narodna gibanja. Leto narodnih revolucij 1848 pa je spremenilo položaj v korist narodom ...

Za veliko noč 1851 je Slomšek povabil v Št. Andraž Andreja Einspielerja in spirituala celovškega semenišča Franja Zorčiča. Rezultat srečanja je bila ustanovitev Društva sv. Mohorja, ki mu je najprej načeloval celovski kanonik Einspieler, tajnik pa je bil profesor Janežič. 1853 je koroška deželna vlada društvene statute sicer odobrila, vendar pa dejavnost društva v prvih letih ni bila ravno uspešna, tako da se je 1860 reorganiziralo v Družbo sv. Mohorja kot cerkveno bratovščino, katere zavetnik je postal krški škof, vsakokratni župnik pa zaupnik v svoji fari. Vsakoletni knjižni dar je obsegal 3 do 7 knjig, vedno pa koledar in Slovenske večernice. Mohorjeva družba je zelo hitro postala najuspešnejša organizacija za izobraževanje slovenskih kmetov, slovensko besedo je zanesla v slednjo kmečko hišo in tako ni služila samo slovenskim učencem, pač pa še bolj odraslim Slovencem in navajala vse ljudi na branje.²²

Ustrezni so bili tudi organizacijski uspehi: leta 1869 je že imela 14.000 članov, ki so na leto dobivali po sedem knjig. 1871 je družba dobila tiskarniško licenco in do

²⁰ Jarnik, *Andeutungen*, str. 106, Bogo Grafenauer, Jarnik »Andeutungen« und ihr Stellenwert in der Forschung zur Germanisierung der Slowenen in Kärnten, v Urban Jarnik, *Andeutungen über Kärntens Germanisierung. Pripombe o germanizaciji Koroške*, Klagenfurt, Celovec 1984, str. 83–115.

²¹ Walter Lukan, *Die Slowenen in Kärnten – von den Anfängen bis 1918*, v *Die Volksgruppen in Österreich*, ed. Ernő Déak, Wien 1989, str. 83.

²² Rybař, *Mohorjeva družba*, str. 74 sl.

1919 so bile vse knjige natisnjene v lastni tiskarni v Celovcu. Že 1871 je bil vsak 53. Slovenec član družbe, pred 1914 pa je na Koroškem zajela že vsako drugo gospodinjstvo. Od 1882 je družba tiskala časnik *Mir*, ki ga je ustanovil Einspieler, 1894 je bil v Celovcu odprt Mohorjev dom s tiskarno, knjigoveznicno, uredništvom in upravo, v istem letu je družba imela že 57.398 članov, leta 1918 pa celo 90.512, od tega 7.226 na Koroškem.

V Mohorjevi družbi so izšli: deli biblije, življenja svetnikov, molitveniki, pridige, sezname in opisi cerkvenih praznikov, Janežičeva dela, kot Slovensko berilo in čitanka (devet izdaj) ter Slovenska slovnica, potem številni potopisi, Občna zgodovina Josipa Stareta in Zgodovina slovenskega naroda ljubljanskega kanonika Josipa Grudna in Josipa Mala. Tiskali pa so tudi prirodoslovna dela s kmetijskimi in medicinskimi temami kot tudi praktične priročnike za kmete in gospodinje. Razen tega je bil vsako leto objavljen seznam naročnikov (istočasno slovenski adresar - imenik), kot tudi vsi sejmi, ki naj bi omogočali srečanja in komunikacijo.²³

Mohorjeva družba je svoj splošni značaj lahko obdržala tudi zahvaljujoč lastnosti, da kljub njeni jasni svetovno nazorski usmeritvi v katolicizem, ni bila strankarsko vezana in je tiskala recimo dela socialni demokraciji blizu stoječemu Ivanu Cankarju.²⁴

Nova državnopravna ureditev po letu 1918/20 je tudi za Mohorjevo družbo predstavljala bistveno prelomnico. Koledar in knjige za leto 1919 je sicer junija 1919 še lahko razposlala, ker so tedaj Celovec zasedale čete Kraljevine SHS, nato pa se je z njimi umaknila, vzela s seboj tiskarno in se najprej nastanila v Prevaljah, se 1927 preselila v Celje pod zaščito lavantinskega škofa v Mariboru. Število naročnikov je padlo na kakšnih 40.000. V Celovcu, kjer je bil Mohorjev dom zaplenjen, je sicer nastal samostojni odbor, vendar pa so knjige za koroške Slovence odslej prihajale iz Celja. Konec 1939 je bil Mohorjev koledar za leto 1940 skupaj s knjigami zadnjič iz Celja poslan na Koroško, 1941 je koroško državno namestništvo družbo v Celovcu razpustilo.

Leta 1946 je bila v Celovcu družba spet ustanovljena in kmalu začela z obsežno dejavnostjo, zaradi politično ideoloških razlik pa je prekinila sodelovanje s Celjem. Za leto 1948 je v Celovcu prvič po letu 1919 spet izšel koledar kakor tudi Družinske večernice za večerno branje družine. Koroška Mohorjeva družba je kmalu spet imela 4000 članov in nadaljnih 4000 zunaj Koroške, izdajati je začela tudi časnike, graditi dijaški in študentski dom v Celovcu in na Dunaju. Izredno pomemben vzgojni pomen Mohorjeve družbe se kaže v dejstvu, da je ob stoletnici lahko naštel nad 1200 izdanih knjižnih naslovov in samo v Celovcu je v letih 1947-1982 izdala skupno 388 knjig, koledarjev in šolskih knjig ter dva mesečnika. Tako je tudi razumljivo priznanje v Mežiški dolini rojenega komunističnega pisatelja Lovra Kuharja, bolj znanega pod psevdonimom Prežihov Voranc, ki je zapisal: »Če ne bi bilo Mohorjeve družbe, katere knjige sem kot fantič bral na paši, ne bi bil nikoli postal pisatelj.«²⁵

²³ Prav tam, str. 77 sl.

²⁴ Prav tam, str. 79.

²⁵ Avguštin Malle, Mohorjeva družba od ustanovitve do pregona na Prevalje, 130 let Družbe sv. Mohorja v Celovcu, Celovec 1983, str. 164 sl., Janko Moder, Mohorska bibliografija, Celje 1957, Koledar Družbe sv. Mohorja, Celje 1954, Rybač, Mohorjeva družba, str. 80-89, Prežihov zbornik, Maribor 1981, str. 181.

3. O plebiscitu 1920

Kaj je pripeljalo več kot 10.000 koroških Slovencev, torej dobri dve petini Slovencev, ki so imeli pravico glasovati, da so 10.10. 1920 glasovali za Avstrijo in s tem odločili plebiscit za Avstrijo? Analiza plebiscitnih rezultatov v primerjavi z ljudskimi štetji in volilnimi izidi kaže, da izhaja protinarodna odločitev več kot 10.000 koroških Slovencev predvsem iz gospodarskih in socialnih motivov, ki jih je koroška deželna vlada tudi spretno poudarjala. Tako je svarila v agitaciji, ki so jo vodili nemški nacionalci, socialni demokrati in krščanski socialci, da bi gospodarska meja skozi Koroško ogrozila slovenske kmete, ker bi jih odrezala od njihovih glavnih tržišč Celovca in Beljaka, tako je prišlo do vabljivega namiga, da bodo cene za les in živino v Avstriji višje kot pa v Kraljevini SHS, prišlo je do jasnega opozorila, da bodo morali koroški Slovenci računati v vojaški monarhiji Jugoslaviji z višjimi davki, vojaško službo – po možnosti v Makedoniji – in pa z nastanjanjem srbskih vojakov.²⁶

Dejansko je glasoval velik del slovenskih tržno usmerjenih kmetov iz občin vzhodno od Celovca – in sicer do Grebinja in Pliberka – ter jugovzhodno od Beljaka za Avstrijo, ker so v razmerah pomanjkanja živil tudi še naprej lahko računali na dobro prodajo in ugodne cene, medtem ko to ne bi bilo mogoče v Kraljevini SHS zaradi konkurence Vojvodine in Slavonije. Razen tega so bili v Avstriji industrijski izdelki ter potrebni stroji cenejši.

Nasprotno pa je bila v bolj drobnoagrarno strukturiranih občinah na severnem robu Karavank in na Gurah, kjer je prevladovalo še avtarkično gospodarstvo, tržna usmerjenost za Avstrijo relativno nižja, tod so kot producenti lesa celo smeli računati z boljšimi možnostmi za prodajo slovenski industriji papirja. Zato je bil rezultat plebiscita približno takšen, kakršna je bila narodnostna struktura.

Končno je značilno, da je v mestih, trgih in industrijskih občinah plebiscitnega ozemlja, kjer se je večina pod vplivom nemških nacionalcev in socialnih demokratov že 1910 odločila za nemščino kot občevalni jezik, le pičel procent upravičencev glasoval za republiko Avstrijo. To se je po eni strani zgodilo zaradi boljših možnosti prodaje in ponudbe v industrijsko manj razviti Kraljevini SHS – in tozadevne obljube je Ljubljana dala – na drugi strani pa zaradi boljših možnosti za kariero za upravne uradnike, učitelje in nastavljenice, ki bi pod vrnitvijo avstrijske uprave lahko računali na določene »povračilne mere« zaradi prejšnjih jugoslovanskih odpustitev. Dejansko je takoj po plebiscitu Koroško zapustilo 28 slovenskih učiteljev in 22 duhovnikov, ki tudi kasneje niso dobili ponovne namestitve.²⁷

²⁶ Bogo Grafenauer, Die Kärntner Volksabstimmung im Lichte der neueren Forschung, v Kärntens Volksabstimmung 1920, str. 410 ff; Alfred Ogris, Kärnten 1918–1920: Bilanz der wissenschaftlichen Diskussion zwischen zwei Jubiläen 1970–1980, v Kärntens Volksabstimmung 1920, str. 382–407; Janko Pleterški, Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten, Klagenfurt/Celovec 1980; Suppan, Volksgruppen, str. 45.

²⁷ Andreas Moritsch, Die wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse in Südkärnten und die Volksabstimmung 1920, Kärnten – Volksabstimmung 1920, Wien 1981, str. 103–108; Suppan, Volksgruppen, str. 147 sl.

Toda tudi tisti koroški Slovenci, ki so glasovali za republiko Avstrijo, kljub obljubam iz Celovca in Dunaja niso dobili ustreznega plačila. Koroški deželni zbor je 12 dni pred plebiscitom v slovesni izjavi obljubil Slovincem »duhovni in gospodarski razcvet«, avstrijski parlament pa »našim slovenskim sodržavljanom« enakopravnost v demokratični državi. Vse to je bilo seveda v prvi republici komaj opaziti in to ne le zaradi finančnih ozirov, pač pa zaradi pomanjkanja politične pripravljenosti, da bi manjšinske varstvene določbe iz Saint Germaina ustrezno tolmačili in uporabljali.²⁸

4. O narodni in družbenopolitični odločitvi koroških Slovencev leta 1945

S koncem druge svetovne vojne, z uničujočim porazom nacionalno socialistične vladavine in z vojaško zasedbo Koroške z britanskimi in jugoslovanskimi četami, se je bistveno spremenil politični položaj koroških Slovencev. Osvobodilna fronta za slovensko Koroško, ki je bila vodena od KPS, je poskušala že 16. maja 1945 na celovski gimnaziji na Völkermarkter Ringu ustanoviti Pokrajinski NOO za slovensko Koroško, ki naj bi bil protivlada koroški deželni vladi, čemur so se seveda uprli Britanci in skupine koroškega delavstva. Ta protivlada, ki so jo »volili delegati« različnih krajevnih NOO in jo je vodil nekdanji koroški deželni poslanec zdravnik dr. Franc Petek, se po skorajšnjem odhodu jugoslovanskih čet ni več sestala. Čeprav je od Britancev postavljeni »konzultativni deželni odbor« priznal koroškim Slovincem povrnitev škode zaradi izseljevanja 1942, ponovno vzpostavitve njihovih kulturnih in gospodarskih društev, zopetno vzpostavitve slovenskega šolstva na podlagi utrakvističnih šol in pa jezikovno enakost pred oblastmi, so koroški Slovenci v spomenici, ki jo je napisal dr. Petek, britanskim vojnim oblastem 27. junija 1945 zahtevali ne le soudeležbo v javnih telesih in v civilni upravi dežele, pač pa tudi priključitev delov Koroške Jugoslaviji in označili koroške Slovence za integralni del zmagovitih jugoslovanskih narodov, kar pa so Britanci odklonili. Potem ko je koroške Slovence že v posvetovalnem deželnem odboru zastopal Thomas Suppanz, je konec julija 1945 prišel v koroško deželno vlado še gimnazijski profesor dr. Joško Tischler. S preosnovo dvojezičnega ljudskega šolstva v južnem delu Koroške se je zdelo, da je bil položen temeljni kamen za bodoče uspešno narodno politično sodelovanje.²⁹

Toda ob vprašanju o udeležbi na parlamentarnih in deželnozborskih volitvah 25. novembra 1945 je prišlo ne samo do dokončnega preloma med obema koroškima velikima strankama in OF, ampak tudi do politično ideološkega razcepa v sami slovenski narodni skupnosti. OF je 22. septembra predložila britanski vojaški upravi zahtevo, ki so jo podpisali Joško Tischler, Franc Petek, Vinko Zwitter in Karel Prušnik, da naj OF

²⁸ Haas - Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 39-51; drugače Valentin Einspieler, Verhandlungen über die der slowenische Minderheit angebotene Kulturautonomie 1925-1930, Klagenfurt² 1980.

²⁹ Documents on the Carinthian question, ed. Ministry for Foreign Affairs of the FPRY, Beograd 1948, Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke federativne republike Jugoslavije 1945, ed. Savezni sekretariat za inostrane poslove, Institut za medjunarodnu politiku i privredu, Beograd 1984; Josef Tischler, Die Sprachenfrage vor 100 Jahren und heute, Klagenfurt 1957; Wilhelm Wadl, Das Jahr 1945 in Kärnten, Klagenfurt 1985.

prizna za stranko, za glavne cilje svojega programa pa navedli vzpostavitev prave ljudske demokracije, boj za agrarno reformo, utrditev zadružništva in državnega gospodarstva kot tudi dokončno izločitev vseh NS (nacionalsocialističnih, op. ur.) elementov iz javnega življenja. Britanci so Tischlerju 17. oktobra sicer sporočili, da so to zahtevo priporočili zavezniški komisiji za Avstrijo, ki je 6. novembra OF tudi uradno priznala za stranko in pripustila k volitvam, vendar pa so Britanci povezali priznanje koroških meja z odločitvijo mirovne konference in od Tischlerja tudi zahtevali takšno izjavo o lojalnosti. Ta izjava je seveda vzbudila huda nasprotja znotraj same OF, v kateri so prišle na dan ideološke diskrepance med staro katoliško vodilno skupino pri koroških Slovencih in pa med prokomunistično skupino, kar je med hudimi časi nacionalsocializma ostalo zakrito. Dr. Tischler je istega 6. novembra, ko je bilo OF dovoljeno na volitve, dobil nezaupnico, naslednjega dne je izgubil mesto v deželni vladi, 8. novembra pa je novo vodstvo OF pod dr. Petkom umaknilo svoje volilne predloge. OF je svojim članom in pristašem dalo na prosto izbiro bodisi bojkotirati volitve, voliti neveljavno ali pa za tisto avstrijsko stranko, ki priznava pravice slovenskega prebivalstva na Koroškem do samoodločbe in s tem do združitve z matico. Od vseh avstrijskih strank je bila taka edino in samo KPÖ.

Koroški Slovenci so se ob volitvah precej različno odločali:

- ker je KPÖ v sodnih okrajih Borovlje in Železna Kapla dobila okrog 1/4 glasov, pomeni, da so jo torej tu potencialni volilci za OF najbolj jasno podprli;
- v sodnih okrajih Pliberk in Dobrla vas je dobila KPÖ 14,1 oz. 9,2% glasov, pri čemer je bila volilna udeležba znatno pod deželnim povprečjem.

Na splošno pa je na jezikovno mešanem ozemlju glasovalo od 2/3 do 80% volilcev za SPÖ in ÖVP, torej proti priključitvi Jugoslaviji, s tem pa tudi večina koroških Slovencev.³⁰

Posledice politične razcepljenosti med koroškimi Slovenci so bile:

- namesto, da bi imeli v koroškem deželnem zboru dva ali tri mandate, so jih v zakonodajnih organih zastopali le predstavniki obeh velikih strank.
- ideološka razcepljenost je ostala trajna in se je 1949 nadaljevala s kandidaturo Krščanske ljudske stranke, oz. Demokratične fronte.
- slovensko volilno telo se od 1945 dalje tudi pri naslednjih volitvah ni več moglo združiti okrog ene slovenske stranke, tudi ne v 70 letih okrog KEL.³¹

Pomanjkanje politične udeležbe na deželni ravni pa je vsekakor imelo posledice tudi v deželni politiki, predvsem v šolstvu.

5) Problem utrakvističnega šolstva

Od šolskih reform Marije Terezije, se je v dolgotrajnem procesu razvilo tudi slovensko šolstvo na ravni osnovnih šol, proti koncu 18. stol. so bili natisnjeni tudi prvi slovenski učbeniki, slovarji in slovnice. Urban Jarnik že poroča, da je bil v takoi.

³⁰ Suppan, Volksgruppen, str. 179 sl; Wadl, 1945 in Kärnten, str. 119 sl.

³¹ Dušan Nečak, Die Wahlen in Kärnten nach dem zweiten Weltkrieg. Eine Analyse der Wahlergebnisse, Jahrbuch für Zeitgeschichte 1, 1978, str. 201-245.

»windisch« šolah, kar je bil tedaj sinonim za slovenske, tudi pouk nemščine. Z ukazom ministrstva za uk iz 1848 je bila izrečena temeljna misel, da mora biti pouk za učence ljudskih šol v materinščini. Tako je bilo 1851 207 nemških, 50 dvojezičnih in 17 slovenskih ljudskih šol, medtem ko seveda še večina šoloobveznih otrok ni obiskovala pouka. Takšno stanje je bilo zlasti v oddaljenih slovenskih občinah in to je skušala popraviti slovenska duhovščina s takoimenovanimi nedeljskimi šolami, ki jih je še posebej pospeševal škof Slomšek, ki je tudi sam pisal šolske knjige. S sklenitvijo konkordata 1855 se je povečal vpliv cerkve na podeželsko šolstvo, vendar si je tudi Slomšek prizadeval, da bi učitelji otroke enako uspešno poučevali v obeh jezikih.³²

Decembrska ustava 1867 in splošni šolski zakon 1869 sta bistveno izboljšala pravno podlago za osnovno šolstvo. Člen 19 ustave je določal: 1) enakopravnost vseh jezikov v šolah, uradih in v javnem življenju; 2) v deželah, kjer prebiva več narodov, je treba javni šolski pouk urediti tako, da bo pripadnik vsakega naroda dobil ustrezna sredstva za izobraževanje v svojem jeziku, ne da bi se bil prisiljen učiti drugega deželne jezika. Državni šolski zakon iz leta 1869 je uvedel splošno šolsko obveznost in dodelitev odločitve o učnem jeziku in pa o drugem deželnem jeziku deželnim šolskim oblastem, glede na izjave učencev.³³

Koroški deželni šolski svet je med leti 1869 in 1871 na osnovi te nove zakonske osnove poslal posameznim krajevnim šolskim svetom in pa občinskim zastopom (t.j. šolskim oblastem) vprašalnik o mnenju glede učnega jezika. Odgovori iz slovenskih in mešanih šolskih občin niso bili čisto enotni, večina je zahtevala začetek šolanja v slovenščini, nemščino kot učni jezik pa od tretjega oz. četrtega razreda, zlasti v celovski okolici pa so zahtevali tudi že od prvega ali drugega razreda nemški učni jezik. Zato je deželni šolski svet odredil, da naj bo v dvojezičnih, torej utrakvističnih šolah začetni pouk vedno v slovenskem jeziku, da naj se nemščina začne učiti v prvem, drugem in tretjem razredu, prehod na nemščino kot učni jezik pa naj se izvede šele, ko bo predpostavljeno dovolj veliko razumevanje nemščine, torej najbolj zgodaj v tretjem razredu.³⁴

Ta jezikovna uredba utrakvističnih šol je seveda omogočila napredujočo prevlado nemščine v višjih razredih, čeprav so učitelji – tudi v okolici Celovca – vse do konca prve svetovne vojne popolnoma znali slovensko in so bili tudi razpisi vedno za dvojezična učiteljska mesta. Toda ustrezni dodatki k plači so navajali dvojezične učitelje k vzpodbujanju učenja nemškega jezika. Po protestih slovenskih poslancev Spodnje Štajerske in Kranjske v državnem zboru proti takšni šolski politiki na Koroškem, je deželni šolski svet 1891 izdal nov učni načrt za utrakvistične šole, ki je bil z nekaterimi spremembami veljaven do konca petdesetih let tega stoletja. V prvem in drugem razredu naj se učenci s pomočjo abecednika učijo v slovenščini in nato polagoma v ne-

³² Oskar Lobmeyr – Hohenleiten, Die Handhabung des Nationalitätenrechtes in den einzelnen Kronländern – III Abschnitt: Steiermark, Kärnten, Krain, Das Nationalitätenrecht des alten Österreich, ed. Karl Gottfried Hugelmann, Wien, Leipzig 1934, str. 487–502, Rybař, Mohorjeva družba, str. 76.

³³ Stourzh, Gleichberechtigung, str. 1014.

³⁴ Lobmeyr, Nationalitätenrecht, str. 507; Martin Wutte, Die utrakvistische Volksschule in Kärnten, Klagenfurt 1919.

mščini, začenši od tretjega razreda je slovenščina učni predmet s tedensko tremi urami, v višjih razredih pa se po teh urah poleg branja, pisanja in slovnice v slovenščini ponavlja tudi snov, ki so jo učili v nemščini, zlasti v računanju in zemljepis, da bo na ta način izpolnjen predpisani učni načrt na teh osnovnih šolah.³⁵

Te tri ure slovenščine, razdeljene na ves teden, so bile po urniku ob koncu dopoldanskega pouka, da se jih otroci, katerih starši tega niso hoteli, niso bili obvezni udeležiti. Ta administrativni ukrep je seveda imel za posledico, da je bilo za slovenski pouk kmalu prijavljenih le še 11,9% otrok od tretjega razreda dalje. Do uspešnih slovenskih protestov je prišlo le v nekaterih šolskih občinah kot n.pr. v Globasnici, Šmihelu, Jezerskem, Kotmari vasi, Selah in Št. Jakobu v Rožu in v teh vaseh se je pouk slovenščine okrepil. Rezultat tega je bil, da je bilo v šolskem letu 1904/05 na Koroškem 286 nemških, 3 slovenske in 84 utrakvističnih osnovnih šol, odločilno za večji ali manjši delež pouka v slovenščini pa je bilo ravnanje učitelja, ki se je ravnal glede na mnenje vodje šole, krajevne šolskega sveta, le deloma pa župnika. Pouk v nemščini so vzpodbujali v celovski okolici, kot tudi v mestih, trgih in industrijskih krajih spodnje Koroške, kar je podpirala tudi koroška učiteljska zveza.³⁶

Čprav je člen 68 mirovne pogodbe iz Saint-Germaina tudi koroškim Slovencem zagotovil javni pouk v njihovem jeziku, in sicer v mestih in okrajih s sorazmerno znatnim številom, je vendar še naprej obstojala oblika utrakvističnih šol. Tako je bilo 1. julija 1934 še vedno 78 »slovensko-nemških« šol, v katerih je bila le dobra polovica učnega osebja kvalificirana za pouk slovenščine. To pomeni, da je zlasti v višjih razredih ljudskih šol komaj kdaj še prišlo do pouka v slovenščini.

Še bolj kritični za slovenski pouk sta bili vsekakor leti 1938/39, ko je nacionalno socialistična oblast začela z nemško vzgojo v otroških vrtcih za čas žetve (Erntekindergarten) in je številne slovenske učitelje prestavila v »nemška področja«. Do 1941 so bile vse utrakvistične šole spremenjene v nemške, istega leta je izginil slovenski jezik tudi pri verouku.³⁷ Tako je šele poleti 1945 prišlo do novega začetka, ko sta se deželni svetnik Tischler in direktor deželnega urada Newole dogovorila za dvojezični pouk za vse učence na jezikovno mešanem ozemlju, SPÖ, ÖVP in KPÖ pa so se s tem strinjale. Pozornost tu zasluži Newolejeva argumentacija: »Gledano iz čisto praktičnih vidikov bi bila torej za Koroško in s tem za Avstrijo prednost, če bi tukaj mogli vzgojiti ljudi, ki bi jim bila odprta pot do slovenskega jezika. S tem bi Koroška dobila na pomenu tako v okviru republike kot tudi v okviru Evrope.«³⁸

V statistiki ministrstva za šolstvo za šolsko leto 1948/49 je navedeno, da je bilo že 97 nemško-slovenskih manjšinskih šol z več kot 5.500 šolarji, vendar pa sta že 1950 začeli mestni občini Pliberka in Velikovca polemizirati zoper prisilno učenje drugega deželnega jezika in se sklicevali pri tem na člen 19 (tretji odstavek) ustave iz leta 1867. Da je izključno pravna argumentacija Janusov obraz, kaže dejstvo, da se je sko-

³⁵ Vouk, Popis, str. 63, Lobmeyr, Nationalitätenrecht, str. 507.

³⁶ Wutte, Volksschule, str. 19, Vouk, Popis, str. 63.

³⁷ Franc Petek, Iz mojih spominov, Ljubljana, Borovlje 1979, str. 80 sl.

³⁸ Tischler, Sprachenfrage, str. 26, Tone Zorn, Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945-1950, Ljubljana 1968.

raj istočasno tudi narodni svet koroških Slovencev skliceval na isti člen in zahteval pravno in dejansko enakopravnost slovenskega jezika v skupni šoli. Prosvetno in zunanje ministrstvo v tem času nista javno razpravljali o koroški šolski uredbi 1945, pač pa je zunanji minister Gruber pri pogajanjih o državni pogodbi opozoril na ta instrument, ki bi lahko spravil oba naroda.³⁹

In vendar: po podpisu državne pogodbe so skokovito narasli protesti starševskih združenj na narodnostno mešanem ozemlju, pri čemer sta bila zlasti v ospredju organizacijsko na novoustanovljena Kärntner Schulverein Südmark in prav tako na novoustanovljeni Kärntner Heimatdienst, ki sta vodila zbiranja podpisov in šolskih stavk. Ko je pod tem družbeno političnim pritiskom deželni glavar Wedenig sicer sam dvojezičen, 22. septembra 1958 poslal okrajnim šolskim oblastem navodilo, naj pošljejo predloge, kako naj bi se šolski upravičenci kar najhitreje osvobodili pouka v slovenskem jeziku, se je sesula dvojezičnost spodnjekoroškega šolstva, ki so jo pred letom 1955 različni politiki večkrat pozdravljali: 80% staršev učencev na ljudskih šolah in skoraj 90% na glavnih šolah je po organiziranih akcijah odjavilo otroke od dvojezičnega pouka.⁴⁰

Koroški manjšinski šolski zakon 1959 je sicer dopuščal možnost dvojezičnega pouka na več kot 90 ljudskih šolah, vendar je zahteval izrecno prijavo k dvojezičnemu pouku, torej jasno **nacionalno deklariranje** staršev, toda takšno deklariranje je bilo v dani gospodarski in socialni odvisnosti slovenskih malih kmetov, zakupnikov, gozdnih in industrijskih delavcev večkrat le težko mogoče. Dodatno je to oteževalo zapostavljanje lastnega slovenskega jezika, kar je propagirala nemško govoreča stran. Zato se je v šolskem letu 1959/60 samo še 17,2% učencev ljudskih šol v okolišu veljavnosti manjšinskega šolskega zakona prijavilo k dvojezičnemu pouku, odstotek je do 1969/70 zdrsnil na 14,1% in na tej višini stagniral do 1979/80. Odtlej je bil spet majhen trend navzgor, tako, da je bil v šolskem letu spet dosežen 17,1% odstotek. Če je ta odstotek še 1959/60 predstavljal skoraj 2000 učencev, so zdaj pristali pri skoraj 1100 učencih in 81 ljudskih šolah. Seveda pa 1/3 prijavljenih ne zna več slovensko, pač pa so jih bili njihovi starši zavestno prijavili k pouku tujega jezika, pač tudi širše evropsko gledano razveseljiv pojav.⁴¹

Leta 1983 je prišlo do novega konflikta, kjer pa to pot ni več šlo za obveznost slovenskega pouka za nemško govoreče otroke kot leta 1958, ampak za vprašanje pouka šoloobveznih otrok na južnem Koroškem v skupnih razredih (skupaj slovensko in nemško govoreči) ali pa v razredih z izključno nemškim učnim jezikom. V ozadju je bil tudi osebni problem učiteljev, kajti do 1976 je nekako veljalo zakonsko določilo, da morajo vsi učitelji, ki hočejo na področju veljavnosti zakona o manjšinskih šolah na Koroškem doseči stalno mesto, izkazovati kvalifikacijo za dvojezični pouk.

³⁹ Archiv der Republik, BMFU 24-Gesetze, kart. 2128, g.Zl. 48.223/III-10/50, prim. Motivenbericht der Kärntner Landesregierung zur Regelung der zweisprachigen Unterrichtes, 10. 12. 1953.

⁴⁰ Suppan, Volksgruppen; Gero Fischer, Das Slowenische in Kärnten. Wien 1980, str. 202-212; Teodor Domej, Manjšinsko šolstvo na Koroškem, Koroški koledar 1982, Celovec, Borovlje 1981.

⁴¹ Theodor Veiter, Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich, Wien 1970, str. 708-718, 727-735; Felix Ermacora, Grundzüge der österreichischen Minderheitenrechts, Österreich. Die Zweite Republik, ed. Erika Weinzierl und Kurt Skalnik, 2. zv., Graz, Wien-Köln, 1972, str. 87-108.

Kako ocenjevati novo zahtevo po ločevanju nemško in slovensko govorečih šolo-obveznih otrok? Že 1958, ob višku diskusije o koroškem manjšinskem šolskem zakonu, je nek izkušen pedagog v dunajskem ministrstvu za šolstvo na zahtevo ministra Drimmla, postavil temeljne misli za primeren model dvojezične šole: za priučeno šolsko sposobnost je označil trdno obvladanje tehnike kulture branja, pisanja in računanja, kakor tudi »skromno« poznavanje snovi, pa tudi formalno zmožnost podajanja, ki se kaže kot samostojno kritično mišljenje, večje obvladovanje jezika in boljša socializacija. Zanj je bilo nesporno, da je šola, v kateri je več skupin učencev združenih v razredu, ki pa združujejo učence različne starostne stopnje in nadarjenosti ali pa različno obvladajo razumevanje stvari in jezik, kar seveda tudi izhaja iz razlike v materinem jeziku, različna in da vse to lahko privede do težav pri učnem uspehu v razredu. K težkim delovnim pogojem takšnega skupnega pouka nasproti tistim z manj razčlenjeno šolo bi se v dvojezičnem šolstvu pridružila še težava jezikovnega grupiranja, že samo zaradi skrajšanja časa direktnega pouka.«

Oteženi delovni pogoji za učitelje in učence bi vsekakor vplivali različno in to glede na kvaliteto učiteljev, učencev in pa celotnega vzgojnega vzdušja, k čemur je treba pripisati tudi složno ali pa pomanjkljivo vzdušje v vaških občinah. Sicer pa inšpekcijsko poročilo okrajnega šolskega inšpektorja za dvojezično šolstvo za šolsko leto 1955/56 ne opozarja na kakšno »splošno in obče opazno znižanje učnega uspeha«, okrajni šolski inšpektor okraja Velikovec je celo izrecno poudaril, da med absolventi v dvojezičnih in enojezičnih področjih ni mogoče ugotoviti nikakršnih razlik v uspehih, in je tudi opozoril na dobre uspehe pri sprejemnih izpitih za 1. razred srednjih šol, kar lahko le potrdim tudi sam kot absolvent humanistične gimnazije v Celovcu. Uspehi pouka v normalnih šolskih razredih naj bi temeljili zlasti na področju formalnega učnega uspeha, opazimo jih posebno pogosto v doseženi večji delovni samostojnosti učencev, pa tudi v boljšem vzgojnem vzdušju skupnega življenja učencev različne starosti in spola (medsebojna pomoč i.p.), ki prinašajo pozitivne uspehe tudi v socialnem vedenju (družinskim podobna grupiranja v oblikah življenja in dela šolskega razreda). Ti formalni uspehi samostojnega mišljenja, boljšega socialnega vedenja, ki tudi sicer ob težkih delovnih pogojih manj razčlenjenih šol gotovo deloma veljajo tudi za dvojezične šole, vendar seveda le tedaj, če je zgoraj navedeno vzgojno vzdušje oplemenitenost s paralelno tekočo ugodno socialno in kulturno atmosfero na vasi in če je prisoten razumevajoč učitelj kot interpret za te neprethtane stvari.

»V tem primeru lahko marsikaj, kar prinašajo višje, bolj razčlenjene oblike šol v mestih, tukaj bolje in preje dozori in prinese rezultate in ne samo boljšemu razumevanju med različnimi socialno možnimi sloji, pač pa tudi med prebivalci, ki jih loči jezik in narodnost«. O marsikakšnih modernih stremeljenjih po mednarodnem sožitju se v dvojezičnih šolah in razredih ne bi le razpravljalo, ampak bi se neposredno doživljalo, o njih tu ne bi govorili, pisali ali brali, ampak bi se te stvari s socialnim vedenjem vsakodnevno praktično doživljale.

Kratko rečeno: vse naj bi bilo odvisno od osebe učitelja in mnogo od okolja šolskega kraja in pa od medsebojnega učinkovanja obeh. Iz čisto pedagoškega vidika bi

moralo veljati: nobene centralistične rešitve, pač pa oblikovanje šole s strani najnižjih upravnih oblasti (okrajnih šolskih svetov) oz. z odločitvijo na deželni ravni.

Končno še splošno šolsko-politično svarilo: po razbitju visokoorganizirane šole v dve manj deljeni šoli, kot recimo velja za ustanavljanje dveh konfesionalnih šol namesto ene simultane v enem kraju ali ob ustanavljanju večjezičnih šol, bi obstojala nevarnost, da se zniža uspešnost.⁴²

Žal je bilo leta 1984 komaj slišati takšna temeljna pedagoška svarila, slabih 10% Korošcev je podpiralo ljudsko izjavljanje, ki ga je iniciirala FPÖ, s katerim naj bi spremenili manjšinski šolski zakon, tri v deželnem zboru zastopane stranke so se končno zedinile o t.im. pedagoškem modelu, ki je privedel do ločitve šolarjev, če se jih je najmanj 9 prijavilo ali neprijavilo k dvojezičnemu pouku, pa še drugega učitelja za samo nemško govoreče otroke. Ta zakonski predlog je bil sprejet 8. junija 1988.

Prijave k dvojezičnemu pouku med šolskimi leti 1987/88 in 1988/89 za prvi razred sicer niso nazadovale, ampak so s 301 prijavljenim dosegle 20,2% vseh šoloobveznih otrok na jezikovno mešanem ozemlju, pač pa je že pri vpisu v drugi in tretji razred prišlo do absolutnega ali relativnega padca k dvojezičnemu pouku prijavljenih učencev. Toda največji problem je predstavljal sistem drugega učitelja, kljub dvema pripravljavnima tečajema in ustanovitvi didaktične delavnice. Po izjavi učiteljev naj bi prišlo do velikih disciplinskih problemov, učenci naj bi bili »nemirni« in kazali naj bi manj pripravljenosti za samostojno delo. K temu naj bi spadalo še neprijetno konkurenčno razmerje med razrednikom in drugim učiteljem zaradi nesigurnosti položaja drugega učitelja. Končno naj bi manjkala tudi znanstveno utemeljena didaktika dvojezičnega pouka.⁴³ Ta razdvojena šolska bilanca bi se sicer utegnila v neposredni bodočnosti izboljšati z dovoljenjem za privatno dvojezično ljudsko šolo v Celovcu in s strinjanjem, da se osnuje slovenska trgovska akademija, gotovo pa je, da bo novi koroški manjšinski šolski zakon še dolgo v žarišču avstrijske javnosti. Kajti rešitev problema šolskega vsakdana bo še naprej bistven pokazatelj sožitja med nemško in slovensko govorečimi Korošci in Avstrijci.

Iz zgodovine se ne naučimo, kako naj ravnamo. Toda iz nje se lahko naučimo, na kaj se moramo ozirati. Zgodovinar politikom ne more odvzeti odgovornosti, toda tudi politiki se lahko učijo iz zgodovine, lahko spoznajo drugačnost drugih in se lahko naučijo iz dejanj in razumevanja preteklosti razumeti tudi naravo ljudi. Prav iz tega lahko nastanejo politična zadržanja, ki pomagajo premagati ločujoče, ki gradijo zaupanje in uvajajo skupno reševanje problemov med narodi in etničnimi skupnostmi.⁴⁴

⁴² Stellungnahme Ministerialrat Lang für Bundesminister Drimmel, 31. 7. 1958, Archiv der Republik, BMfU, 24-Gesetze, kart./ 2129, G. Zl. 77 396-11/58.

⁴³ Theodor Domej (Herg), Das Jahr danach. Beiträge und Dokumente zum ersten Geltungsjahr der Kärntner Minderheitenschul-Gesetzes 1988, Klagenfurt/Celovec, str. 23-30, 50-56. Prim. Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich, hrsg. von der österreichischen Rektorenkonferenz, Wien 1989, str. 120-128, Dieter Anton, Das Minderheiten - Schulgesetz 1988, Erste Schritte seiner Verwirklichung im Schuljahr 1988/89.

⁴⁴ Prim. govor nemškega zveznega predsednika Richarda von Weizsäckerja ob 16. svetovnem kongresu zgodovinarjev v Stuttgartu avgusta 1985, citirano po Südwest Presse, Tübingen, 26.8. 1985.